

گزارش و معرفی

طلوع، فصلنامه تخصصی مذاهب و
فرق اسلامی، شماره ۱۲، زمستان
۱۳۸۳، ویژه‌نامه بررسی آرای دکتر
محمد حسین ذهبی.

محمد حسین شهری*

از سال ۱۹۷۶ که محمد حسین ذهبی، استاد دانشگاه الازهر مصر (۱۹۱۵ -
۱۹۷۷ میلادی / ۱۳۳۳ - ۱۳۹۷ قمری) کتاب مشهور خود «التفسیر و المفسرون» را
نگاشت و منتشر کرد، کتابش در بسیاری از دانشگاه‌ها ایران و دیگر کشورهای
اسلامی، منبع درسی شد. وی در این کتاب، سیر تطور تفاسیر قرآن را از زمان
پیامبر ﷺ، صحابه و تابعین تا کنون بررسی کرد. نیز روشها، مکاتب تفسیری، آثار
تفسیری فرقه‌های مختلف اهل قبله به ویژه روشها و گرایشهای تفسیری عصر جدید
را بر شمرده و تحلیل نمود.

این کتاب، ویژگیهایی خاص خود داشت که به دلیل آنها، به عنوان منبع درسی
معرفی شد؛ اما از همان آغاز انتشار، نکاتی پیرامون برخی از دیدگاههای آن به ویژه
در زمینه تفاسیر شیعی، مطرح بود که در برخی از پایان‌نامه‌ها بدان پرداخته شد.
(نک: طلوع، ش ۱۲، ص ۲۰۶-۲۰۷) اما پس از گذشت حدود سی سال، ضرورت تدوین

*. دانشجوی دوره دکتری دانشگاه علوم اسلامی، لندن.

این نکات بیشتر احساس شد. بدین رو، همایشی یک روزه در سال ۱۳۸۲ با حضور برخی از اساتید رشته علوم قرآن و حدیث برگزار شد که برخی از نکات در آن بیان گردید. پس از آن، فصلنامه طلوع - که توسط مدرسه عالی امام خمینی در قم، وابسته به مرکز جهانی علوم اسلامی منتشر می شود - دوازدهمین شماره خود را به این موضوع اختصاص داد. عناوین مقالات و فهرست این ویژه نامه به شرح زیر است:

نقد مبانی و روشهای تفسیری در کتاب «التفسیر و المفسرون» / محمد علی رضایی اصفهانی (ص ۲-۲۶)

بررسی آرای ذهبی درباره «تأویل» / عبدالکریم بهجت پور (ص ۲۷ - ۳۸)

نقد آرای ذهبی در مورد «تأثیر مکتب فقهی و اصولی شیعه در تفسیر قرآن» /

احمد مراد خانی تهرانی (ص ۳۹ - ۵۸)

نقد آرای ذهبی در معرفی «مجمع البیان» / سید رضا مؤذّب (ص ۵۹-۸۰)

وقفه مع الدكتور الذهبی فی کتابه «التفسیر و المفسرون» / سید عبدالکریم

حیدری (ص ۸۱-۹۴)

تأملی در آرای ذهبی در مورد «وضع در تفسیر» / ناصر رفیعی محمدی

(ص ۹۵-۱۰۴)

نقد و بررسی اندیشه های ذهبی درباره «آیات ولایت» / ایلقار اسماعیل زاده (ص

۱۰۵-۱۲۴)

تحلیل آرای ذهبی پیرامون «عقاید شیعه» / سید عبدالله حسینی (ص ۱۲۵-۱۵۰)

روش تفسیر عقلی و نقد دیدگاههای ذهبی / سیدفیاض حسین رضوی

(ص ۱۵۱-۱۷۴)

تأملی در بررسیهای ذهبی درباره سه تفسیر (مرآة الانوار، صافی، حقائق التفسیر)

/ علی اکبر بابایی (ص ۱۷۵-۲۰۰)

اهمیت نقد علمی / آیت الله محمدهادی معرفت (ص ۲۰۱-۲۰۴)

آشنایی با شخصیت و آثار دکتر محمد حسین ذهبی (ص ۲۰۵-۲۳۰)
نویسندگان، مقالات خود را در فضایی کاملاً علمی و بدون تعصب، به ویژه با
استناد به نوشته‌های دکتر محمد حسین ذهبی نوشته‌اند. از این رو، این مجموعه
می‌تواند برای تمام پژوهشگران علوم قرآنی - به ویژه دانشجویان رشته علوم قرآن
در مقاطع مختلف - کاربرد داشته باشد. در عین حال، چنین نقدهایی می‌تواند به
اهل تحقیق هشدار دهد که وقتی درباره عقاید گروهی نه از منظر متون آنها، بلکه از
منظر شخص نویسنده سخن گفته شد، گاهی اوقات نتایجی به دست می‌آید که
فضای دوستی و بحث و گفت و گو را به فضای کینه و اتهام بدل سازد. این است که
انتشار چنین نقدهایی را باید مغتنم دانست که علاوه بر نتایج علمی، سهمی به سزا
در جهت همدلی و تفاهم پیروان مکاتب فکری مختلف ایفا می‌کند.
با امید به اینکه پدیدآورندگان این مجموعه، در جهت عرضه نقادیهایی از این
دست، توفیق بیشتر یابند، پژوهندگان علوم قرآن و حدیث را به بهره‌گیری از این
مجموعه فرا می‌خوانیم.

عبداللهی، صمد. روشهای تفسیری
امام علی علیه السلام استاد راهنما: دکتر
علی احمد ناصح؛ استادان مشاور:
محمدعلی مهدوی راد، دکتر سید رضا
مؤدب. پایان نامه دکتری رشته علوم
قرآن و حدیث. دانشگاه قم، مرکز
تربیت مدرس، ۱۳۸۶.

امیر متقی دادگر*

* کارشناس کتابداری کتابخانه مرکزی دانشگاه قم و دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس تهران.

قرآن آخرین کتاب آسمانی است که آدمی را به اوج کمالات انسانی می‌رساند؛ ولی از آنجاکه دارای محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، مجمل و مبین، عام و خاص و تأویل و تنزیل است، برای دسترسی به عمق تعالیم آن باید به روایات معصومین که ثقل دیگر هستند، رجوع کرد. خداوند پیامبر ﷺ را مبین قرآن معرفی کرده است و پیامبر نیز برای استفاده صحیح از قرآن، ما را به اهل بیت علیهم السلام سپرده است. از سوی دیگر، در میان صحابه پیامبر ﷺ، حضرت علی علیه السلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ چراکه اولین مؤمن به آن حضرت است و پیش از همگان در حضور ایشان بوده و از محضرش بهره برده و به اقرار جمیع صحابه، سرآمد مفسران است؛ لذا برای درک بهتر مفاهیم قرآنی، مراجعه به روایات تفسیری ایشان، ضروری است و در رفع ابهامات و سوء فهمها کمک می‌کند. اما برای این کار باید روشهای تفسیری آن حضرت را دریافت.

در این رساله دانشگاهی، پس از یک مقدمه، شامل بحث جایگاه امام علی علیه السلام در تفسیر و بررسی حجیت روایات تفسیری، روشهای تفسیری آن حضرت بررسی می‌شود. مقصود از روشهای تفسیری در این رساله، گرایشها و گونه‌های تفسیری و... به طور عام نیز می‌شود. قبل از همه روشها روش تفسیر قرآن به قرآن در کلام امام علی علیه السلام در اقسام مختلف بیان شده، نمونه‌های کافی یاد شده است. گاهی ایشان صدر و ذیل آیه را با هم تفسیر می‌کنند و گاهی آیه‌ای را با کمک آیه دیگر و گاهی با پیوند چند آیه، به تفسیر می‌پردازند.

حضرت علی علیه السلام در موارد متعددی، آیات قرآن را با استناد به حدیث نبوی تفسیر می‌کند؛ از جمله آنچه در بیان فضیلت آیات و سوره است. گاهی در جهت بیان معانی کلمات و بیان مقصود، گاهی به بیان مصداق انحصاری، اکمل و مطلق مصداق پرداخته است، گاهی نیز تفصیل داستانهای قرآنی، تأویل، شأن نزول و... را

بیان داشته است.

یکی از مهم‌ترین گونه‌های تفسیری حضرتش تفسیر کلامی - عقلی است که آن حضرت آیات مرتبط با اصول اعتقادات را با استفاده از مبانی اعتقادی - عقلی بیان داشته است.

ایشان در روایات تفسیری گاهی به تبیین معانی لغوی یا اصطلاحی قرآنی پرداخته و گاهی از قواعد صرف و نحو، تشبیه و تمثیل برای تبیین آیات بهره برده است.

از آنجا که قرآن دارای بطنهای متعددی است، در موارد زیادی حضرت امیر علیه السلام به مفاهیم باطنی و تأویل آیات پرداخته است که گاهی در نظر اول، با الفاظ ظاهری قرآن، مخالف به نظر می‌رسد و گاهی نیز به بیان بطن آیه پرداخته است.

قرآن از سنخ کتابهای علوم طبیعی نیست؛ ولی گاهی برای تربیت آدمی چاره‌ای جز بیان نظم و حکمت‌های موجود در جهان طبیعت نیست تا بدین وسیله، انسان را از نظم به ناظم آن بکشاند؛ لذا در میان روایات تفسیری حضرتش به امور علمی نیز پرداخته شده است؛ مثل آفرینش خورشید و ماه و دیگر ستارگان، فواید آب باران، مشرقها، مغربها، کروی بودن زمین، نقش کوهها در استواری زمین و فواید دیگر آن. در آیات قرآن، برخی قصص انبیاء و ائمه‌های پیشین به طور اجمال، مطرح شده که در روایات تفسیری حضرت علی علیه السلام به تفصیل به آنها اشاره شده است؛ داستانهایی از حضرت آدم علیه السلام، نوح، ذی القرنین، ابراهیم، موسی، اصحاب کهف، تقسیم بنی اسرائیل بعد از عیسی به هفتاد و دو فرقه، احوالات پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم و برخی معجزات و احوال ایشان و... .

برخی از آیات قرآن جنبه اخلاقی و تربیتی دارند؛ لذا از امیرالمؤمنین علیه السلام نیز روایاتی تربیتی در تفسیر برخی آیات قرآن به دست آمده است. حضرت علی علیه السلام گاهی در مقام تبیین آیات قرآن، به جری و تطبیق پرداخته و مصادیق انحصاری و یا

اکمل آیات قرآنی را بیان داشته، گاهی نیز به مطلق تطبیق پرداخته است. در تفسیر حضرت علی علیه السلام به آیات احکام، شأن نزول و فضائل آیات و سور نیز پرداخته شده است.

فهرست مطالب

این رساله در ۱۳ فصل به شرح زیر، تنظیم شده است:

فصل اول: کلیات، شامل: مقدمه، اهداف پژوهش، روش تحقیق، فرضیه و تعریف تفسیر و تأویل و جایگاه امام علی علیه السلام در تفاسیر، اعتبار و حجیت روایات تفسیری و دیدگاه موافقان حجیت روایات تفسیر و نتیجه گیری.

فصل دوم: تفسیر قرآن به قرآن در منظر امام علی علیه السلام. جایگاه و اهمیت تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر صدر و ذیل یک آیه به کمک یکدیگر، بیان مطالب به وسیله پیوند چند آیه و...

فصل سوم: تفسیر قرآن به سنت نبوی در روایات علوی: تفسیر قرآن به سنت، سنت و ویژگیهای آنها، حجیت حدیث در معارف اعتقادی، مراحل تفسیر قرآن، اقسام تفسیر به سنت نبوی.

فصل چهارم: تفسیر کلامی - عقلی حضرت علی علیه السلام: تفسیر کلامی - عقلی، تفسیر آیات مرتبط با خدا، نبوت (ارسال پیوسته پیامبران، عصمت پیامبران و...)، امامت (امانت ولایت، عوالم غیب، تأخیر ناپذیری مرگ، توصیف قیامت، توصیف جهنم و...).

فصل پنجم: تفسیر ادبی در مکتب علوی: تفسیر لغوی قرآن با واژه‌های مترادف، بیان معنی اصطلاحی کلمات و آیات قرآن با بیان تفصیلی آن، تفسیر قرآن با بیان مقصود از آیه یا کلمات به کار رفته در آیات، تفسیر قرآن از طریق استفاده از تشبیه و تمثیل.

فصل ششم: تفسیر آیات الاحکام از منظر امیرالمؤمنین علیه السلام، شامل: آیات

طهارت، نماز، زکات، خمس، روزه، حج، جهاد، قسم، نکاح و... .

فصل هفتم: تفسیر علمی قرآن در کلام حضرت علی علیه السلام: فرشتگان تدبیر کننده امور جهان، رتق و فتق آسمانها و زمین، آسمانها و نیروهای جاذبه زمین، دود بودن ابتدای آسمانها، آفرینش ماه و خورشید و... .

فصل هشتم: تأویل آیات قرآن توسط امیرمؤمنان علیه السلام: اقسام تأویل، تأویل بر خلاف تنزیل، تأویل به معنی بطن آیه.

فصل نهم: تفسیر تاریخی حضرت علی علیه السلام: حضرت آدم، حضرت نوح، حضرت ابراهیم، حضرت موسی علیه السلام و... .

فصل دهم: تفسیر تربیتی امام علی علیه السلام: بازگشت نتیجه اعمال به خود انسان، امید بخش ترین آیه، دوستی برای خدا، راه رهایی از آتش جهنم و... .

فصل یازدهم: جری و تطبیق در تفسیر علی علیه السلام: تعریف جری، اقسام تطبیق، بررسی سندی روایات تطبیق.

فصل دوازدهم: تأثیر شأن نزول قرآن در روش فهم و تفسیر.

فصل سیزدهم: فضائل و آثار آیات و سوره در روش فهم و تفسیر: آثار قرائت قرآن، آثار و فضایل بسمله، آثار آیه الکرسی، حمد و... فضائل و آثار آیات و سوره دیگر، آثار برخی سورهها و آیات.

خاتمه: نتایج به دست آمده و پیشنهادها.